

ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАДАЧ

Віталій КРАВЦОВ (Кіровоград)

Як свідчить аналіз сучасної наукової літератури, нормативних документів, що регламентують вимоги до рівня професійної підготовки майбутнього вчителя, значної актуальності набуває формування у нього методологічної культури. Таке твердження ми зумовлюємо сучасним розумінням методологічної культури як інтегрованої професійно важливої характеристики, що забезпечує здатність майбутнього вчителя на високому рівні організовувати навчально-виховний процес, самостійно проводити наукові дослідження, опановувати новими технологіями та інформаційними системами, узагальнювати передовий педагогічний і методичний досвід, критично оцінювати результати власної роботи, творчо працювати над власним самовдосконаленням.

Слід відзначити, що теоретичні засади формування методологічної культури майбутнього вчителя обґрунтовані у працях відомих теоретиків: С.Гончаренка, В.Загвязінського, В.Краєвського, М.Нікандрова, А.Піскунова, Г.Щедровицького та ін.

Серед зарубіжних дослідників проблема формування методологічної культури стала предметом наукового пошуку М.О'Коннора, Ф.Вудфорта, К.Ингекампа, Л.Мейніона, Е.Стоунса, Б.Холмса та ін.

Методологи педагогіки (Є.Бондаревська, Д.Валєєв, П.Кабанов, В.Краєвський, О.Ходусов та ін.) методологічну культуру розглядають як важливу складову професійно-педагогічної культури вчителя, що з одного боку характеризує його професіоналізм, рівень професійного розвитку, з іншого – є

інтегративним утворенням у професійній структурі особистості педагога, що спрямовує його особистісний і культурний розвиток у сфері професії, виявляється у здатності до рефлексії педагогічного процесу та власної професійної діяльності, ґрунтується на знанні педагогічної методології, уміннях самостійно й творчо розв'язувати педагогічні задачі різного виду складності.

Враховуючи, що методологічна культура є важливим професійним новоутворенням у цілісній структурі особистості майбутнього вчителя, провідного значення у її формуванні набуває процес професійної підготовки, зокрема – у вищому педагогічному навчальному закладі, у якому окрім фундаментальної підготовки мають моделюватися зразки майбутньої професійної діяльності.

Тому мета цієї статті – визначити змістовні характеристики та підходи до формування методологічної культури майбутнього учителя у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ.

Педагогічні аспекти вивчення методологічної культури майбутнього вчителя, на наш погляд, найбільш ґрунтовно висвітлені в роботах Є.Бондаревської, Г.Валєєва, В.Краєвського, А.Кусжанової, В.Сластеніна та ін. На противагу традиційному уявленню про методологічну культуру, яка пов'язувалася виключно з науковою діяльністю, вони стверджують, що ця культура необхідна в практичній діяльності. Її особливість полягає в спрямованості на перетворення конкретної ситуації, тоді як теоретична діяльність виявляє

специфіку цього перетворення на основі тих або інших закономірностей.

Зокрема В.Краєвський до змісту методологічної культури відносить „знання, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення” [5, с. 121]. Він вважає, що, педагог, який володіє методологічною культурою, повинен знати методологію педагогіки й уміти застосовувати її у процесі розв’язання педагогічних ситуацій. Складовими методологічної культури при цьому визначаються: методологічні знання філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового й технологічного рівнів; здатність до проєктування й організації навчально-виховного процесу: усвідомлення, формулювання й творче вирішення педагогічних задач, методична рефлексія.

С.Кульневич розглядає методологічну культуру як “особливий спосіб мислення, заснований на знанні методологічних норм та вміннях їх застосовувати у процесі розв’язання конкретних педагогічних ситуацій” [6].

Науковець вважає, що методологічна культура є складовою професійної культури вчителя і основою продуктивної діяльності свідомості педагога: “Методологічна культура вчителя – це особлива форма діяльності педагогічної свідомості, що скеровує мислення вчителя і проявляється у методологічних вміннях цілепокладання, визначення провідних принципів, відбору і побудови змісту, моделювання і конструювання умов і факторів, що формують і розвивають особистісні структури учнів” [6].

Є.Бондаревська під методологічною культурою вчителя розуміє особливу форму діяльності педагогічної свідомості, побудови самим педагогом методології особистісно-професійного саморозвитку [1, с.112]. Вона наголошує, що особливістю методологічної культури є здатність вчителя до суб’єктивного розуміння педагогічного процесу, вміння вести методологічний пошук тобто оволодіння ним діяльністю з визначення сенсу, основ, ідей педагогічних явищ як особистісно значущих у контексті професійного саморозвитку та здійснення педагогічної діяльності.

Враховуючи погляди вищезазначених науковців, методологічну культуру майбутнього вчителя ми розглядаємо як цілісне багаторівневе і багатокомпонентне утворення у структурі його особистості, що містить педагогічну філософію (переконання), знання педагогічної методології, володіння методами і методологією наукового пізнання, розумову діяльність в режимі методологічної рефлексії, розвинуті здібності критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих педагогічних та загальнолюдських цінностей, котрі визначають

професійну свідомість і детерміновані властивостями інтегральної індивідуальності.

Теоретико-методологічною основою формування методологічної культури вчителя безумовно є положення теорії діяльності, розроблені Л.Виготським, Е.Ільєнковим, та ін.. В інтерпретації В.Давидова вони мають таке визначення:

- основою психічного розвитку людини є якісна зміна соціальної ситуації її життя або діяльності;

- загальними моментами психічного розвитку людини слугують її навчання та виховання;

- психічні новоутворення, які виникають у людини, похідні від інтеріоризації вихідної форми її діяльності;

- суттєва роль у процесі інтеріоризації належить різноманітним знаково-символічним системам, які виникають в історії культури;

- важливе значення в діяльності й свідомості людини мають її інтелект та емоції, які перебувають у внутрішній єдності [2, с. 133].

Враховуючи положення діяльнісного підходу, як основоположного у теорії професійного становлення особистості, доречно розглядати професійну діяльність сутністю буття людини (як суб’єкта) у сфері педагогічної професії. У цьому контексті, безумовно, процес становлення методологічної культури слід інтерпретувати як складову процесу формування професійної культури вчителя (як утворення, що, на нашу думку, найбільш повно характеризує інтеріоризацію особистістю вчителя системи професійно важливих знань, умінь, навичок, установок, традицій, цінностей, атрибутів тощо та пов’язаний з цим особистісний розвиток) й погодитись із методологами педагогіки О.Анісімовим, В.Загвязінським, В.Краєвським, В.Полонським, котрі пов’язують формування професійної і методологічної культури майбутнього вчителя з діялісно-конструктивним підходом до його навчання і розвитку.

Ми враховуємо думку П.Кабанова, що методологічна культура – це механізм, який зберігає людину в даному смисловому полі. Без методологічної культури людина випадає з цього смислового поля із-за різних перешкод, що виникають в ході її діяльності. Звідси не всі методологічні установки потрапляють в розряд культурних, а тільки ті, які показали свою ефективність у практиці їх застосування, яким віддається перевага [4, с.15-17].

Враховуючи положення культурологічного підходу до професійної освіти майбутніх учителів ми можемо припустити, що методологічна культура у об’єктивному вимірі існує як певний символічний простір. У процесі діяльності (навчальної, наукової, самоосвітньої,

громадської) майбутні вчителі залучаються до зразків методологічної культури, зафіксованих у соціокультурному просторі (субкультурі) педагогічного ВНЗ, сприймають вже генеровані ідеї, народжують нові. Під час діяльності суб'єктів цього процесу зразки методологічної культури транслуються, зберігаються, сприймаються і використовуються як об'єктивні і суб'єктивні явища. Суб'єктивними ці явища стають тому, що хтось (певний суб'єкт) є автором тієї чи іншої ідеї, що становить основу явища, а об'єктивними – тому що ці явища відкриваються іншими суб'єктами, для яких вони існують об'єктивно, оскільки є результатом діяльності інших дослідників і визнаються науковим загалом.

Виходячи з специфіки професійної діяльності сучасного вчителя, ми поділяємо думку В.Сластєніна і В.Тамаріна, що процес професійного становлення майбутнього вчителя має моделювати структуру педагогічної діяльності. Виходячи з цього, слід визначити наступні прояви методологічної культури вчителя: уміння оперувати філософськими і педагогічними категоріями і основними поняттями педагогічної науки; установка на творче перетворення педагогічної теорії в метод пізнавальної діяльності; намагання виявити єдність і спадкоємність психолого-педагогічного знання в його історичному розвитку; критичне ставлення до положень, аргументів, що лежать в основі повсякденної педагогічної свідомості; доказове заперечення антинаукових позицій в галузі людинознавства; розуміння світоглядних, гуманістичних функцій педагогіки і психології у суспільстві; рефлексія з приводу передумов, процесу і результатів власної пізнавальної діяльності, а також руху думки інших учасників процесу навчання і виховання [7].

Дослідження процесу формування методологічної культури як складової професійної педагогічної освіти показало, що основними складовими частинами цієї культури є: вміння проектування і конструювання навчально-виховного процесу; усвідомлення, формулювання і творче розв'язання педагогічних задач; методологічна рефлексія. Ці складові забезпечують високий рівень професійної діяльності вчителя, характеризують його як творчу особистість.

Виходячи з цього можна обґрунтувати наступні умови ефективного формування методологічної культури вчителя: 1) методологізація його професійної підготовки; 2) ініціювання методологічної рефлексії; 3) реалізація особистісно-орієнтованого підходу у професійній підготовці; 4) залучення студентів до практичної науково-дослідної роботи під час педагогічної практики.

Методологізація професійної підготовки майбутнього вчителя може бути реалізована через соціокультурний принцип єдності і

різноманіття змісту навчального процесу і через своєрідність форм його організації, що дає можливість перенести акцент з інформаційного навчання на методологічне, здійснити перехід від трансляції готового знання до формування творчого мислення.

Унікальність процесу методологізації професійної підготовки вчителя полягає в тому, що він утілює в собі різні форми професійної діяльності: прогнозування, творення і виконання освітніх моделей на індивідуально-особовому рівні. В результаті ми формуємо готовність особистості до багатоваріантного проєктування педагогічних технологій, що є головною умовою професійного розвитку вчителя.

Методологічна рефлексія реалізує неординарну функцію: послідовно сприяє формуванню різних видів узагальнення. Види узагальнень відповідають видам мислення. Проте особливість методологічної рефлексії, що об'єднує в собі теоретичну рефлексію і рефлексію власної практики вчителя, дозволяє розвинути у нього потребу в творчому мисленні і здатність реалізовувати її на індивідуально-особовому рівні.

Розвиток методологічної рефлексії найефективніше здійснюється через моделювання задачної структури педагогічної діяльності. Педагогічна діяльність, здійснювана в режимі індивідуалізованої моделі рефлексії, систематично спонукає вчителя проявляти такі якості, як рефлексія, емпатія, емоційність, креативність. Це шлях до себе, до розуміння своєї природи, до розвитку власних здібностей.

Сучасний досвід професійної підготовки вчителя дає підстави припускати, що всі рівні моделювання задачної структури педагогічної діяльності створюють певні умови, які сприяють розгортанню і самоорганізації особистості вчителя. Фахівці в області вищої педагогічної освіти (В.Сластєнін, Є.Белозерцев, В.Краєвський і ін.) відзначають, що якщо педагогічна діяльність не є для вчителя цінністю, не включена до його життєвої перспективи (пізніше до „акме” людини і професіонала), то не можна отримати позитивних професійних результатів. З іншого боку, яким би високим не був духовний зміст реальної професійної підготовки вчителя, він не принесе потрібних результатів, якщо у вчителя не буде сформована готовність пошуку і апробації нових форм образу і стилю професійного життя, розуміння педагогічного процесу через освоєння його за допомогою методологічної культури.

Всі рівні моделювання задачної структури педагогічної діяльності мають відповідати ще одній вимозі, сформульованій В.Давидовим та Н.Тализіною: процедура моделювання задачної структури педагогічної діяльності має бути рефлексією відносно як зовнішніх реалій, даних вчителю як людині, так і втілювати

самостійний відбір рішень на основі фундаментальних професійних знань, принципів, методів педагогічної діяльності, забезпечувати освоєння вчителем психічних установок, процесів мислення і діяльності, духовного досвіду людини, враховувати його індивідуальні особливості.

Відповідно до системно-діяльнісного підходу процес формування особистості майбутнього вчителя в системі вищої педагогічної освіти здійснюється в діяльності, яка за можливістю моделює діяльність педагога-професіонала. Тоді студенти ставляться перед необхідністю вирішувати відповідні педагогічні завдання (задачний підхід у навчанні), що розглядаються нами як засіб формування методологічної культури майбутнього вчителя.

При цьому під педагогічною задачею розуміється осмислена педагогічна ситуація з чітко поставленою метою, пов'язана з необхідністю пізнання і перетворення дійсності. Вона є результатом усвідомлення суб'єктом мети освіти та умов її досягнення в педагогічній ситуації, а також необхідності виконання професійних дій і прийняття їх до виконання. Іншими словами, педагогічна задача визначається як усвідомлювана проблемна ситуація, пов'язана з необхідністю перевести студентів з одного рівня навченості і вихованості до іншого.

Продуктивно педагогічні завдання можуть бути розв'язані за умови самостійних дій студентів, якщо вони підпорядковані формуванню у них знань, умінь, навичок і відносин. Ці завдання пропонуються студентам в готовому вигляді або формується ними за допомогою викладача, студент ж при цьому визначає способи розв'язання.

Існують різні класифікації навчальних задач. Запропонована Л.Спіріним і В.Сластеніним класифікація включає в себе задачі, що виконують такі функції: формування методологічних та теоретичних знань; оволодіння практичними знаннями, нормами і правилами педагогічної техніки; розвиток оперативного мислення; формування професійно-педагогічних умінь.

Найбільш ефективною формою організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх вчителів, що дозволяє використовувати педагогічні задачі з метою формування у них методологічної культури, на наш погляд, є практикуми з педагогіки та психології. Така діяльність дозволяє забезпечити наочність, конкретність, актуалізацію і застосовність теоретичних знань у різних педагогічних ситуаціях і в той же час забезпечити формування професійно значущих умінь і навичок, якостей особистості майбутніх педагогів.

Ми враховуємо думку В.Загвязінського, який вважає, що алгоритм розв'язання задач залежить від характеру вирішуваних проблем.

Він виділяє два типи проблем: прості і складні. Складні проблеми (задачі) за структурою розв'язання В.Загвязінський ділить на дві категорії: 1) проблеми (задачі), основні етапи рішення яких можна спланувати заздалегідь; 2) проблеми (задачі), етапи вирішення яких визначаються тільки в ході самого вирішення, тому кожне наступне питання стає можливим сформулювати тільки після відповіді на попереднє питання. Способом розв'язання задач першої категорії є складання плану (програми), іноді схеми розв'язання, і поетапне виконання запланованих дій. Способами розв'язання задач другої категорії є висунення і перевірка гіпотези, евристична бесіда [3].

Розв'язання педагогічних задач студентом, на думку В.Сластеніна, відрізняється від вирішення аналогічних задач вчителем-професіоналом. Учитель при розв'язанні типових задач звертається до набору способів розв'язання, що зберігаються в його пам'яті, студент же відчуває труднощі у розв'язанні задач, не маючи практичного досвіду, що обумовлює необхідність алгоритмізації та технологізації навчального процесу, введення елементів програмованого навчання.

Таким чином, формування методологічної культури майбутнього вчителя є актуальним завданням педагогічної науки, потребує певного вдосконалення процесу професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах як на рівні його теоретичного моделювання, так і на рівні педагогічної технології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания / Е.В.Бондаревская, С.В.Кульневич – Ростов-на-Дону: «Учитель», 1999. – 560 с.
2. Давыдов В.В. Вклад Э.В. Ильенкова в теоретическую психологию / В.В.Давыдов // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – с. 131-135.
3. Загвязинский В.И. Методология и методика педагогических исследований: Учеб. пособие. / В.И. Загвязинский. – Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 1976. – 85 с.
4. Кабанов П.Г. Вопросы совершенствования методологической культуры педагога / П.Г.Кабанов. – Томск: Изд-во ТГУ, 1999. – 140 с.
5. Краевский В.В. Три измерения в педагогике // М.Н.Скаткин и современное образование: Материалы научно-практ. конф. В 2-х т. – М. – 2000. – Т.1. – С.11-17.
6. Кульневич С.В. Личностная ориентация методологической культуры учителя // Педагогика. – 1997. – №5. – С.108-115.
7. Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. / Л.С.Подымова – М.: Магистр S. – 1997. – 224 с.
8. Ходусов А.Н. Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования / А.Н.Ходусов. – Москва – Курск, 1997. – 382 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Кравцов Віталій Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів – дослідження теорії і практики формування методологічної культури майбутнього вчителя.